

Zdenac krstionice u Zadru

Pavuša Vežić

Zavod za zaštitu spomenika kulture Zadar

Izvorni znanstveni rad - 726.596:7.033.1:7.033.4

27. listopada 1993.

Potkraj godine 1943. razorena je starokršćanska krstionica zadarske katedrale i oštećen romanički krsni zdenac. Rekonstrukcijom građevine godine 1990. obnovljen je prostorni ambijent pa se pristupilo i restauraciji zdenca na izvornu mjestu. Tom su prilikom provedena istraživanja dijelova starokršćanske piscine i svih elemenata romaničkoga zdenca. Autor opisuje njihov izvorni oblik s osvrtom na funkciju dijelova te visoku zanatsku kulturu i tehnička rješenja u postavljanju i međusobnu povezivanju elemenata romaničkoga zdenca.

POSVEĆENO BRANKU BOGNARU⁽¹⁾

U prošleme broju "Peristila" objavio sam nove arhitektonske crteže starokršćanske krstionice u Zadru⁽²⁾ napravljene na osnovi istraživanja i dokumentiranja njezinih ostataka,⁽³⁾ te originalnih nacрта baptisterija iz godine 1916., koje je izradio Ć. M. Iveković. Među tim crtežima osobito je vrijedan presjek kroz krstionicu s uredno zabilježenim numeričkim podacima o visini građevine i

pojedinih njezinih dijelova.⁽⁴⁾ Budući da je potkraj 1943. zgrada srušena u ratnim razaranjima, na temelju Ivekovićeve građe⁽⁵⁾ i snimaka ostataka krstionice napravljena je nova dokumentacija kao podloga za rekonstrukciju građevine. Rekonstrukcija je izvršena godine 1990. u opsežnu konzervatorskom zahvatu koji je na cjelini katedralnoga sklopa proveo Zavod za zaštitu spomenika kulture u Zadru.

Dakako, krstionica nije rekonstruirana da bi bila sama sebi svrhom, već da se u obnovljenu zdanju ponovno nađe izvorni inventar, romanički krsni zdenac, te da se time opet uspostavi prvotna namjena prostora. Ona je zapravo jedna od bitnih liturgijskih funkcija katedralnoga sklopa, ovdje sačuvana u kontinuitetu dugom tisućljeće i pol. Značenje cjeline još više dolazi do izražaja u sjajnoj simbiozi arhitektonskog oblika i liturgijskog čina, sprezi koja je uspostavljena u 5. st, kada je sagrađena krstionica s križnom piscinom ukopanom u podu, kao i kasnije u 12. st, kada je na mjestu starokršćanskoga zdenca postavljen novi u obliku osmerostrane prizme podignute na stilobatu triju kružnih stuba. Prostorni okvir uokolo zdenca tvori plašt od šest polukružnih niša s oblim polukulatama nad kojima se uzdiže prizma tambura sa šest širokih prozora i šesterokrilnim svodom u vrhu. Sve to poput baldahina natkriva mjesto i obred krštenja utemeljen u kršćanskoj

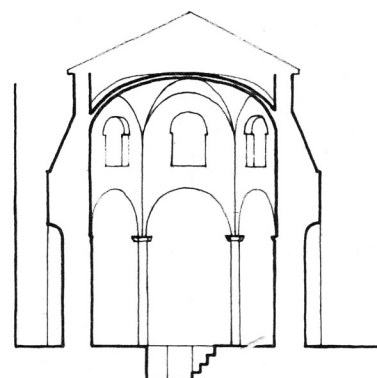
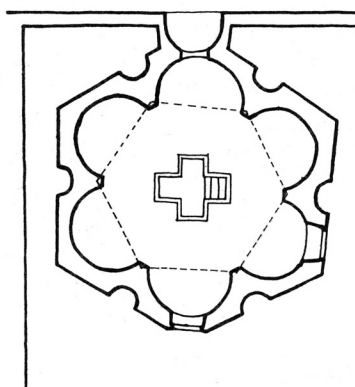
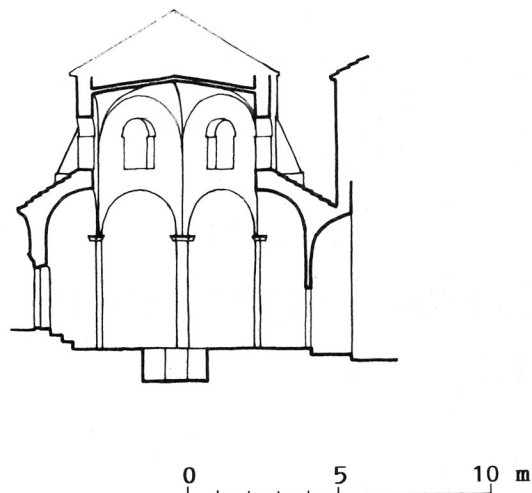
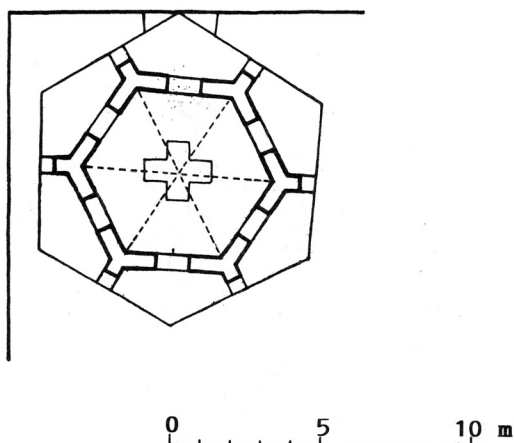
¹ Radove na obnovi romaničkoga krsnog zdenca izvodila je skupina restauratora koju je vodio akademski kipar Milivoj Šegan iz Zagreba. Sudjelovali su prof. Mile Mesić, iz Zadra te akademski kipari Zdravko Ladiš, Žarko Tomazetić i Branko Bogнар iz Zagreba. U otkrivanju svih, i minimalno sačuvanih tragova urezanih crta i uklesanih utora u pločama ove krstionice, posebno važnih za očitavanje pravog položaja svih elemenata u njezinoj strukturi i načina njihova međusobna povezivanja, osobito se zauzeo upravo Branko Bogнар. Dogodilo se, na žalost, tragično završenom bolešću, da je ovaj restauratorski zahvat bio ujedno i posljednji Bogнарov posao u Zadru.

² P. Vežić, Krstionica u Zadru, "Peristil", sv. 34, Zagreb, 1991, str. 13-23.

³ I. Petricioli, Contribution à la recherche de la plus ancienne phase de construction de la cathédrale de Zadar, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sr. 77, Split, 1984, str. 243-250.

⁴ Zavod za zaštitu spomenika kulture u Zadru, planoteka - krstionica

⁵ Ć. M. Iveković, Krstionica kod stolne crkve Sv. Stošije i vrijeme gradjenja njezina i crkve Sv. Donata, Rad JAZU, sv. 258, Zagreb, 1936.

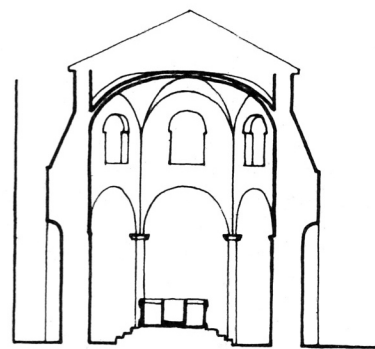
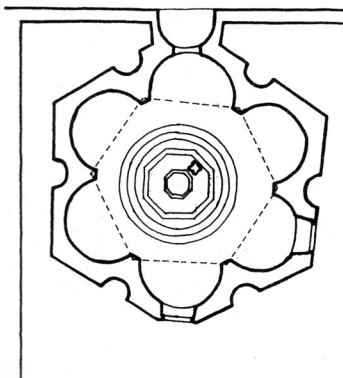
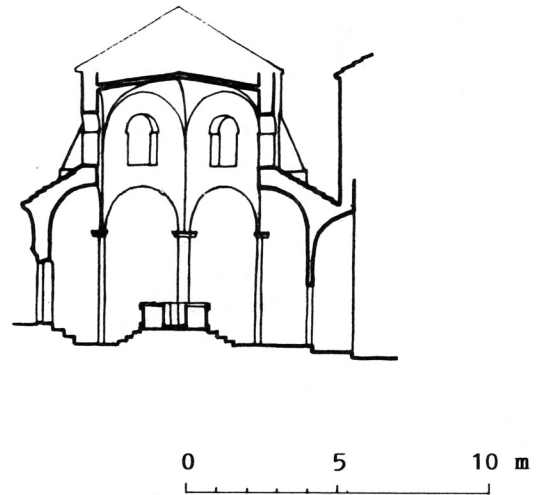
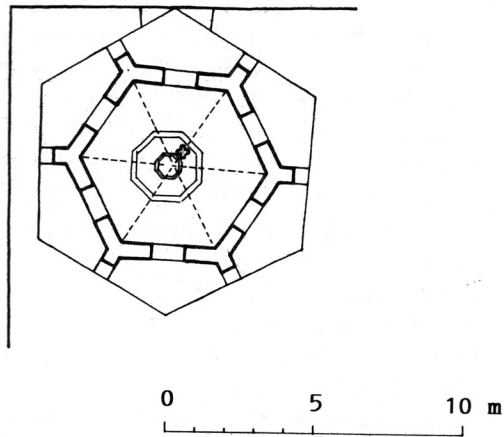
1. Krstionica, tlocrt u zoni gornjeg i donjeg dijela građevine sa starokršćanskom piscinom u podu

2. Krstionica, uzdužni i poprečni presjek sa starokršćanskom piscinom u podu

simbolici vode.⁽⁶⁾ Tu scenografiju, postavljenu u duhu starokršćanske teologije, romanički je umjetnik briljantno transformirao u duhu srednjovjekovne liturgije, i pritom u cijelosti sačuvao arhitektoniku prostora i mističnost čina.

Ovaj je prilog posvećen je starokršćanskom i romaničkom zdencu kao glavnom sadržaju u prostoru baptisterija. Naime, najnovijim istraživanjima u krstionici stečena je određenija spoznaja o izvornu obliku križne pISCINE i zanatskim pojedinostima romaničke kamene ograde. U vezi s njom ograničavam se samo na opis tehničkih rješenja za montažu ovoga klesarskog djela, dok za povijesnumjetničke vrijednosti upućujem na članke I. Petriciolija.⁽⁷⁾

Još je za istraživanja godine 1972. I. Petricioli ustanovio je da je prvotni bazen za pokrštavanje imao križni oblik. Tada je otkriven samo jedan njegov krak, ali se već po tome jasno raspoznavalo osnovni oblik cijeloga zdenca.⁽⁸⁾ Na čeonj stranici kraka održali su se u uglovima skromni tragovi njegovih bočnih stranica, te žbuka koja je vezivala mramornu oplatu pISCINE za tijelo njezina zida; dapače, i mali ulomak oplata "in situ" pri dnu čeonj stranice jednoga kraka. Novijim istraživanjima koja je godine 1991. u krstionici nastavio Zavod za zaštitu spomenika, otkriveni su ostaci susjednih krakova zdenca. Na njima nema dijelova mramorne oplata ni žbuke pa se dobro vidi konstrukcija zida. Građena je od rimske tegule položene u debele slojeve crvene,

3. Krstionica, tlocrt u zoni gornjeg i donjeg dijela građevine s romaničkim krsnim zdencem

4. Krstionica, uzdužni i poprečni presjek s romaničkim krsnim zdencem

⁶ Leksikon ikonografije, liturgije i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb, 1979, str. 586; Rječnik biblijske teologije, Zagreb, 1969, stupac 1448; K. S. F. Tertulijan, Spis o krstu, Zagreb, 1981, str. 47-73.

⁷ I. Petricioli, Dva priloga povijesti zadarske katedrale, "Peristil", sv. 22, Zagreb, 1979, str. 6 i 7; *Isti*, Tragom srednjovjekovnih umjetnika, Zagreb, 1983, str. 55 i 56; *Isti*, Romaničke skulpture zadarske katedrale, Radovanov zbornik (u tisku).

⁸ *Isti*, Contribution..., n. dj, str. 245-248.

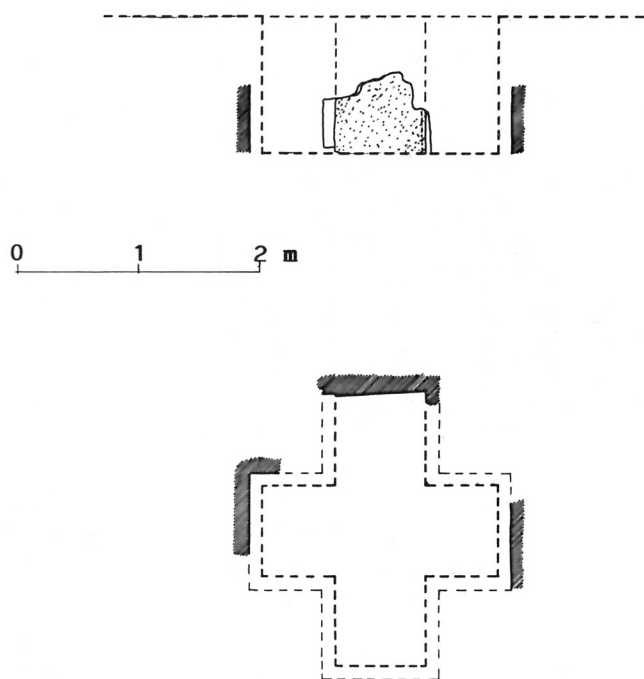
⁹ A. Chatchatrian, Les baptistères paléochrétiens, Paris, 1962, str. 125 i 126; P. Chevalier, Les baptistères paléochrétiens de la province romaine de Dalmatie, Diadora, sv. 10, Zadar, 1988, str. 138-150.

¹⁰ P. Vežić, n. dj, str. 21.

vodootporne žbuke. Dužina ovih krakova nešto je manja od prije poznatoga, pa se može zaključiti da su južni i sjeverni krak bili donekle kraći od istočnog i zapadnog. Tragova stuba pak uopće nema pa valja pretpostaviti da su bile u istočnome krilu piscine koje je posve uništeno supstrukcijom romaničkoga zdenca.

U cjelini, bazen se po načinu gradnje i križnom obliku, s dva kraća i dva duža kraka, te stubama vjerojatno samo u jednome od njih, tipološki uklapa u skupinu starokršćanskih piscina⁹ i dade datirati u 5. st, kada je nastala i krstionica.¹⁰

Cijela konstrukcija romaničkoga krsnog zdenca postavljena je na zvonolikoj supstrukciji koja dubinom seže do dna

5. Ostaci starokršćanske piscine, presjek i tlocrt

starokršćanske piscine, a visinom se izdiže iznad razine poda za mjeru stilobata kojim je obložena. Njega tvore tri kružne stube, a na njima je položena osmerokutna baza koju čine dvije ploče. Na bazi su pak osvojene stranice samog zdenca oblikovanog od dvaju koncentričnih osmerokutnih prstenova. Unutrašnji ima funkciju kamenice za čuvanje zalihe posvećene vode, potrebne za cijelu biskupiju u vremenu od jednog do drugog Uskrsa. Vanjski je njezin ukrasni plašt napravljen kao ograda oko samoga zdenca. Na jednom mjestu između spomenutih dvaju prstenova bila je postavljena četverolisna "školjka", zapravo mala krstionica napravljena za potrebe pojedinačnog krštenja. Dakle, pri obredu bi svećenik zagrabbio vodu iz kamenice i ulio je u malu krstionicu. Ono što je obredom preliveno palo bi na bazu zdenca, u prostor između jednog i drugog prstena, odakle se kroz rupu u podu izlivalo u zvonoliko okno ispod njega.

Izvorni romanički pločnik na tlu baptisterija napravljen je od ružičasta kamena, tzv. rapske breče, konglomerata koji finom obradom i crvenom bojom stječe veliku dekorativnu vrijednost i koji se upravo u srednjovjekovnom razdoblju mnogo rabio u Dalmaciji, posebno pri preuređivanju zadarske i rapske katedrale u 12. st. Osim breče, u podu ima ploča bijelog i sivog kamena. Ploče su slagane u nepravilnim trapezoidnim formama i u radijalnoj strukturi koja logično prati kružni stilobat, napravljen također od radijalno slaganih pravilnih blokova breče. Baza je od bijelog i sivog vapnenca, a sve su stranice zdenca klesane od breče. Tek je završni vijenac na ogradi od kararskog mramora.

Razaranjem u drugome svjetskom ratu stradao je, nažalost, i ovaj zdenac. Njegovi su ulomci potom čuvani na različitim mjestima. Elementi vanjskog prstena tek su god. 1974. sabrani i restauriranjem spojeni⁽¹¹⁾ te izloženi u postavi Stalne izložbe crkvene umjetnosti u Zadru.⁽¹²⁾

6. Unutrašnjost krstionice prije razaranja godine 1943. (Iveković)

Elementi unutrašnjeg prstena i dalje su bili deponirani kao arheološka građa. Na terenu ostala je pak oštećena baza zdenca, njegov stilobat i sam pločnik krstionice. Spomenutim zahvatom godine 1991. odlučili smo u obnovljenoj krstionici, na konzerviranome pločniku i stilobatu, ponovno montirati cjelinu krsnoga zdenca. Tom su prilikom provedena istraživanja svih elemenata baze i prstena,

kamenice i ograde, čime su "pročitana" zanatska rješenja izvornog načina međusobna povezivanja kamenih ploča u ovoj konstrukciji.⁽¹³⁾

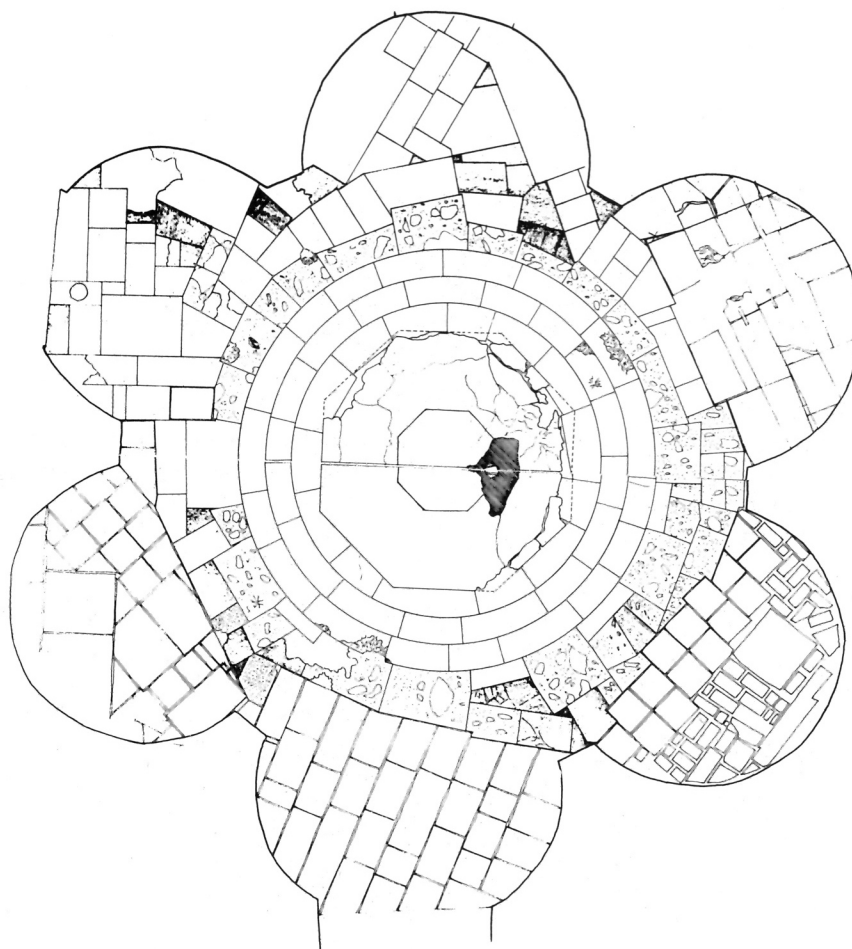
Na gornjoj su površini baze uklesani utori za trnove kojima su stranice ograde i kamenice bile pričvršćene za bazu. Osim tih tragova tu je i lagano urezan obris unutrašnjeg prstena te jedan isječak osmerokuta koji je vjerojatno služio za očitavanje tlocrtnih mjera pri klesanju pojedinih ploča zdenca. Usto je u bazi, u prostoru između vanjskog i unutrašnjeg prstena, sačuvan i utor za pričvršćivanje podnožja spomenute male krstionice te rupa za odljev vode nakon obreda krštenja.

Tako je na samoj bazi na neki način urezan otisak cjeline zdenca, shema po kojoj je bilo moguće kompletnu strukturu krstionice, svaki pojedini element precizno vratiti na izvorno mjesto. Tome bitno pridonosi zanatsko pravilo prema kojemu svaki dio u strukturi zdenca dva trna povezuju s onim elementom ispod njega i jedna

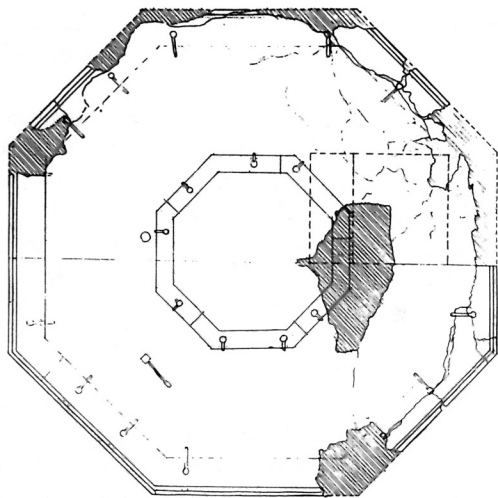
¹¹ H. Malinar, Restauriranje kamenih spomenika Zadra s naročitim osvrtom na Krsni zdenac Sv. Stošije, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, sv. 2-3, Zagreb 1976-77, str. 221-225.

¹² I. Petricioli, Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru, Zadar, 1980, str. 48.

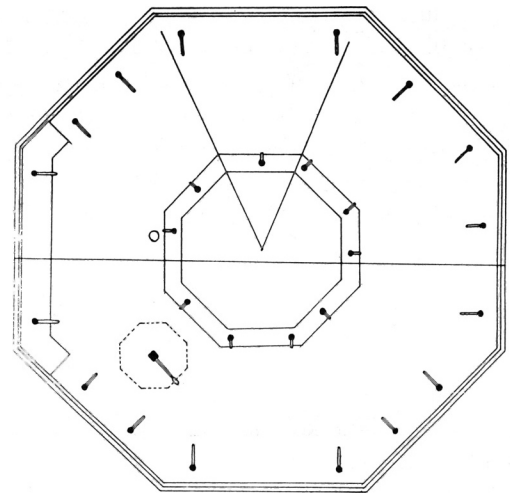
¹³ O tome sam izvijestio okupljene na skupu posvećenom kamenarstvu i klesarstvu u travnju godine 1993. u Pučišću na Braču.

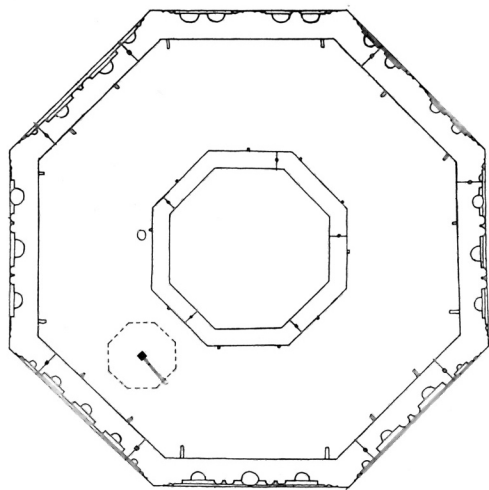
7. Krstionica, nacrt romaničkog poda i stilobata, stanje prije istraživanja godine 1972.

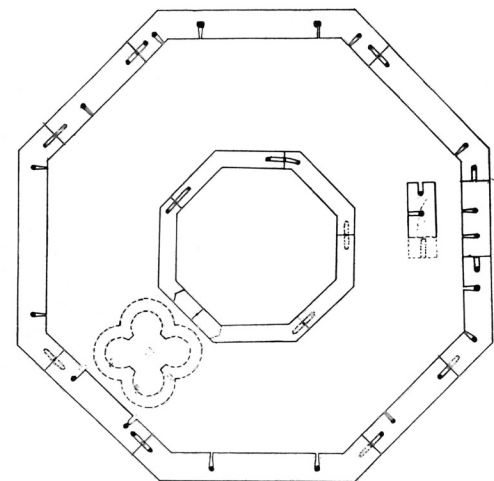
8. Baza krsnoga zdenca, stanje prije istraživanja godine 1991.

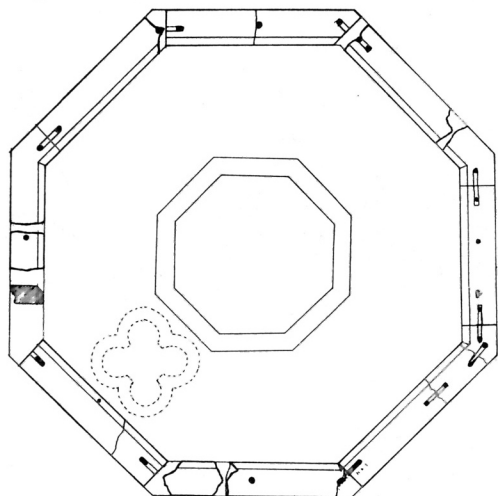
9. Baza krsnoga zdenca, raspored utora za trnove ispod ploča unutrašnjeg i vanjskog prstena zdenca i ostali rezultati istraživanja iz godine 1991.

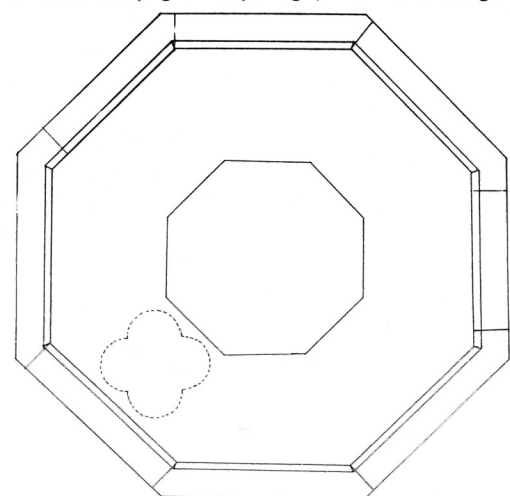
10. Raspored stranica unutrašnjeg i vanjskog prstena krsnoga zdenca

11. Raspored utora za trnove i spone na gornjem rubu ploča unutrašnjeg i vanjskog prstena krsnoga zdenca

12. Raspored ulomaka i utora na njima na završnom vijencu vanjskog prstena krsnoga zdenca

13. Raspored greda završnog vijenca na vanjskom prstenu krsnoga zdenca

spona ("klamfa") sa slijedećim do njega. Dakle, rasporedom tih utora određen je položaj svake pojedine ploče i grede na njoj. Iz toga slijedi da su važan dio građe činili željezni trnovi i bakrene kuke, sve zaliveno u olovnim čepovima. Stoga je uza svaki utor isklesan i plitki žlijeb za ulijevanje vrelog olova nakon što su ploče bile postavljene.

Drugo važno tehničko rješenje za povezivanje ove konstrukcije i pritom upotrijebljen materijal, bile su skrivene sljubnice (fuge) napravljene od vodootporne žbuke. Naime, sve su ploče postavljene na bazu i jedna uz drugu s pomoću tankoga sloja takve žbuke. K tome je na bočnim stranicama ploča uklesan plitki okomito postavljeni obli žlijeb koji je pri montaži sa susjednim bio ispunjen tom žbukom te tako tvorilo skriveni čep koji je savršeno zapunjavao sljubnice među pločama. Od te je žbuke u kamenici bilo napravljeno i dno, tako da je ona montirana kao posve vodonepropusna kamena posuda.

Dakle, s pomoću metalnih spona i hidrofobne žbuke pet je ploča unutrašnjega prstena povezano u gotovo monolitnu kamenicu, jednako kao i osam stranica njezine ukrasne ograde. Tim je načinom ovaj krsni zdenac montiran na svojoj bazi, na stilobatu, koji ga nosi iznad razine poda. Tako postavljen u prostoru nalazi se u skupini sličnih osmerokutnih romaničkih krstionica poput one u Veroni⁽¹⁴⁾ ili u Parmi.⁽¹⁵⁾ U njima se, na mjestu unutrašnjeg prstena, nalazi kamenica za posvećenu vodu, napravljena u četverolisnoj formi kao što je u našem slučaju bila spomenuta mala krstionica, u prostoru između zdenca i ograde. Na žalost, ona je izgubljena jednako kao i stupac na kojem se nalazila. Ni jedan ulomak do sada nije uočen kao mogući fragment tog dijela ove cjeline. Samo je njezina forma zabilježena na Ivekovićevoj arhitektonskoj snimci katedralnoga sklopa,⁽¹⁶⁾ a dokumentirana i na fotografiji iz tog vremena, ali u rakursu koji ne hvata njezin oblik. Tako nam spomenute analogije i dokumenti služe tek kao uvjerljiva pretpostavka za osnovni oblik ovog važnog dijela romaničkoga krsnog zdenca u Zadru. Navedeni utor pak, na bazi zdenca pouzdano određuje njegovo mjesto u ukopnoj strukturi ove krstionice.⁽¹⁷⁾

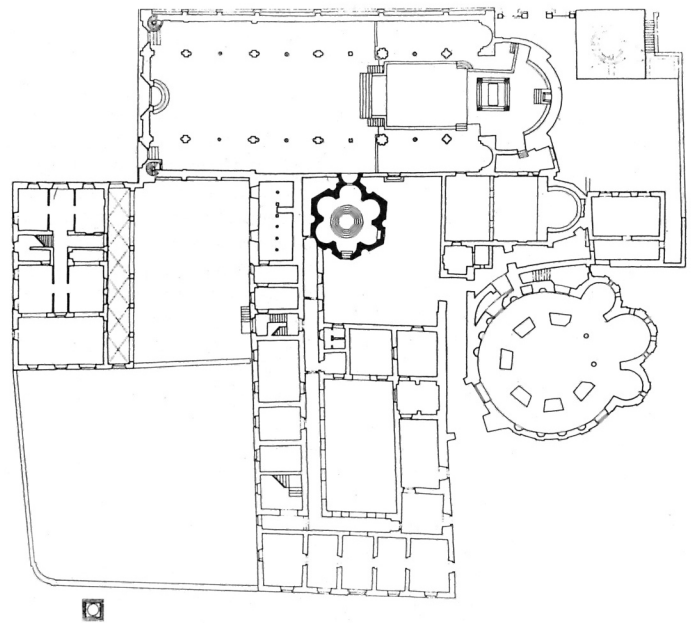
Na koncu valja kazati da je romaničkim krsnim zdencom u Zadru, kao umjetninom, u 12. st. ostvaren savršeni sklad nove forme i starog ambijenta, jednako kao likovnog djela i liturgijskog čina. Nedavnim restauratorskim zahvatom pak, i s njim provedenim istraživanjima, ustanovljena je prvorazredna zanatska razina djela koja kao imanentni dio umjetnine također izražava vrijeme i kulturu s kojom je ovaj zdenac nastao.

¹⁴ D. Ferrarini, *Il Duomo di Verona*, Verona, 1987, str. 35.

¹⁵ A. C. Quintavalle, *Parma - Duomo e Battistero*, Bologna - il Resto del Carlino, Officine Grafiche, str. 15.

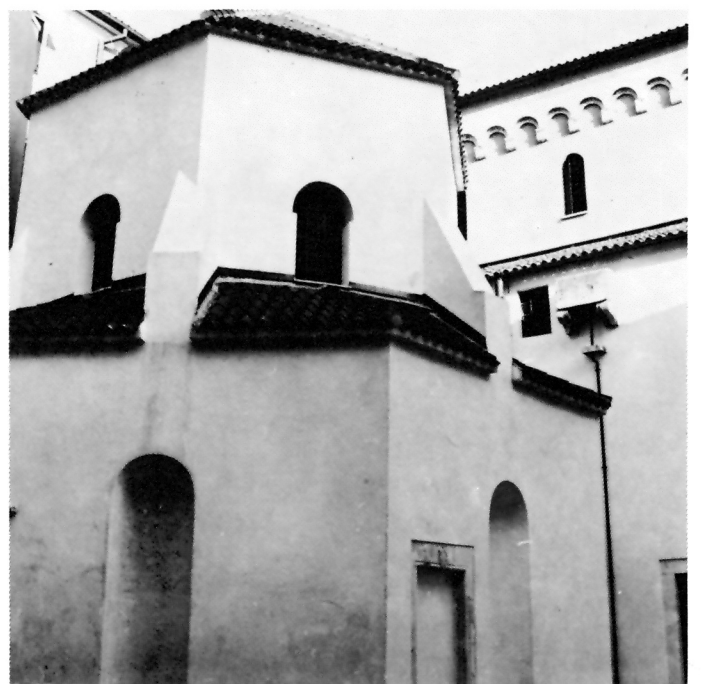
¹⁶ Zavod za zaštitu spomenika kulture u Zadru, planoteka - katedrala;

¹⁷ Položaj ovog elementa zabilježio je i Haelzel na svojem crtežu krstionice iz godine 1829., dajući mu oblik kruga. (HAZ, Inventar nacrtu građevinskih objekata, II; P. Vežić, *Krstionica ...*, sl. 14).

14. Episkopalni kompleks u Zadru, situacija, stanje godine 1990.

15. Krstionica, stanje nakon rekonstrukcije godine 1990.

Summary

THE FONT OF THE BAPTISTERY IN ZADAR

The author publishes the architectural sketches of the early Christian baptistery in Zadar on the basis of research and the remains, and the original sketches of the baptistery dating from 1916. Furthermore, he considered the early Christian and Romanesque font. The latest research has determined that the basin has two long and two short extensions. The steps were probably in the long one, which was destroyed with the construction of the foundations of the Romanesque font. According to typological characteristics, the early Christian extension may be said to date from the 5th century, which is when the baptistery was done.

The structure of the Romanesque font was placed on the above mentioned foundations reaching to the bottom of the early Christian baptistery, its height reaching beyond the floor level by the height of the round stylobate. The font consists of two octagonal rings. While the inner one functions as holy water stone basin, the outer one is its decorative screen, made as enclosure. Between these two rings there used to be a four-leaf "shell", that is, a small font basin made for individual baptisms. The font was damaged in World War II, and the elements of the outer ring were put together only in 1974 for the Permanent exhibition of church art in Zadar. Elements of the inner ring were deposited as archaeological material, while the damaged font foundation, its stylobate and the baptistery floor, remained in situ. The entire font was reconstructed in 1991.

A scheme, according to which it was possible to restore the entire baptistery, was carved in the foundation. Iron spikes and cooper hooks, stopped by molten lead, were important parts of the structure.

Another important technical solution in putting up the structure were concealed joints made of waterproof mortar, which was also used to make the bottom of the stone basin.

In the restored interior of the nave stands the Romanesque font, erected in a splendid symbiosis of architectural form and liturgical act, which was established as early as in the 5th century, when the baptistery with the cross-shaped basin, buried in the floor, was built, and then in the 12th century, when, at the site of the early Christian basin, a new one, in the shape of an octagonal wreath raised on the stylobate of circular steps, was constructed.